

Tres notes entorn les actituds i valors
de l'alta burgesia barcelonina a mitjan segle XIX

A. SOLÀ

En aquestes planes vull donar a conèixer el resultat de la reflexió sobre tres aspectes dispersos que ajuden a definir la mentalitat, el sistema de valors i les actituds culturals de l'alta burgesia barcelonina de mitjan segle XIX. Són tres notes aïllades, producte marginal d'un estudi sobre l'origen social i professional, així com del caràcter de les activitats econòmiques desenvolupades pels grans contribuents de Barcelona del 1852.¹ El treball, elaborat bàsicament a partir d'informació fiscal i notarial, descobreix sobretot l'heterogeneïtat del grup segons les activitats econòmiques desplegades per cada un dels grans contribuents, ja que inclou membres de la noblesa, hisendats, comerciants, fabricants i individus que procedeixen i exerceixen activitats de caràcter menestral.

El nucli més important d'aquesta alta burgesia, el configuren els comerciants perquè són majoria i, en conjunt, paguen més contribució que qualsevol altre grup professional i també perquè constitueixen el sector més dinàmic en l'economia catalana d'aquests anys. Els noms que "sonen" més, els individus més actius, els que creen banques, societats de crèdit o companyies ferroviàries corresponen a cognoms nous i no als de les famílies de grans comerciants del segle XVIII. Aquestes, és clar que apareixen a les llistes de grans contribuents del segle XIX, però com a hisendats i no com a comerciants, seguint el comportament clàssic de la burgesia de l'Antic Règim —llavors encara tan pròxim. La burgesia del segle XVIII no impulsa les noves activitats econòmiques de la primera meitat del segle XIX, però això no vol dir que s'hagi arruïnat com queda demostrat en la mesura en què, des de final de la dècada de 1840-50, apareixen com a accionistes en diferents societats anònimes; en abandonar les posicions emprenedores han estat reemplaçats per homes nous com Ignasi Girona o Marià Flaquer. L'origen dels capitals d'aquests nous homes de negocis és divers; hi ha qui s'ha enriquit gràcies a la pràctica d'activitats tradicionals com l'arrendament dels drets senyoriais i la percepció dels delmes, els contractes d'aprovisionament a l'exèrcit, o fent de prestador, com és el cas del pare de Manuel Girona. Altres vegades es tracta de comerciants de productes colonials, entre els quals també devem comptar pilots com Marià Flaquer, alguns dels quals —i més del que es diu— participaren en el tràfic d'esclaus. Un altre grup és l'integrat pels *indianos*, dels quals coneixem poques biografies i dels quals, en canvi, se n'ha fet una llegenda.

A la llista dels grans contribuents, els fabricants s'hi troben en nombre força reduït, característica previsible, en part, per l'estructura que té la indústria tèxtil —l'única realment desenrotllada a Catalunya llavors— amb l'existència de moltes fàbriques petites o tallers i, en canvi, poques de grans (Maluquer, 1976). També en el cas dels grans fabricants veiem com es tracta d'homes nous —fora d'alguna excepció, la més significativa de les quals és la de Clarós, origen de la fàbrica Bertrand i Serra, potser l'únic cas de persistència d'una firma fabril barcelonina des del segle XVIII. Una peculiaritat de força d'aquests fabricants és la seva procedència gremial: velluters i velers sobretot; en altres casos s'ha detectat que provenen del comerç.

Enfront dels homes que exerceixen aquestes activitats econòmiques —indústria i comerç— en la llista dels grans contribuents, destaca el pes de la noblesa. La catalana, és una petita noblesa que no pot ser comparada —per la seva consistència econòmica— a la noblesa castellana, andalusa o valenciana. Les grans famílies de la noblesa

medieval catalana s'havien instal·lat a la cort des de feia segles, alhora que establien lligams matrimonials amb la noblesa forana, de manera que la majoria dels títols de la noblesa encara resident a Catalunya procedien del segle XVIII i detentaven senyoriu no massa importants. El segle XVIII fou una època esplendorosa per a l'economia nobiliària però des de final del segle la renda senyorial disminuí, tendència que per diferents raons s'accentuarà el segle XIX. El canvi de conjuntura i la resistència dels pagesos a pagar drets senyoriaus va fer trontollar la situació econòmica de la noblesa catalana i des del 1800 —almenys— s'observa com molts nobles es veuen obligats a vendre les propietats i els drets no vinculats. La implantació del liberalisme i la consegüent promulgació de la llei desvinculadora els oferí la possibilitat de reordenar la seva base econòmica; d'altra banda, l'expansió de les ciutats i grans poblacions originà un augment de la renda urbana del qual es van beneficiar, fet que, juntament amb la recuperació dels preus a partir del decenni de 1830-40 i la percepció de la indemnització per l'abolició dels delmes, explica la superació d'aquesta crisi econòmica que sotragà la seva posició. La difícil situació fou resolta més o menys favorablement per a la majoria de la noblesa, fet que explica la seva important presència en la llista dels grans contribuents el 1852.

Finalment, en aquesta llista destaca la inclusió de diferents individus que desenrotllen antigues activitats gremials, com adroguers i argenters. Ambdós tipus de negoci permetien una acumulació de capital important a causa de traficar amb productes cars i d'encarregar-se de llur redistribució entre els col·legues que residien fora de Barcelona. Un altre caràcter tenen les ocupacions dels dos impressors grans contribuents: Brusi i Piferrer. Aquest pertanyia a una antiga família de llibreters i estamperers mentre Brusi, propietari del *Diario de Barcelona*, és un nou vingut en el negoci. La posició econòmica d'Antoni Brusi no s'explica per la simple propietat del diari —que suposem anà ampliant el seu tiratge— i de la impremta —que ben aviat incorporà la litografia—, sino per la del taller de fundició de lletres d'impremta que tenia i que, amb l'augment de la difusió de la premsa i els llibres, s'hi degué conèixer amb una àmplia demanda. En aquest sector menestral dels grans contribuents també es troba un mestre d'aixa, Cisteré, ofici del qual desconeixem el procés de transformació que patí en modernitzar-se i mecanitzar-se. Per últim, dins aquest apartat correspon parlar —impròpiament, ja que mai formaren gremi— dels qui es dedicaren a la fabricació de paper, activitat que fou la base de dues grans fortunes que accediren a la noblesa: la del marquès de Casa Fontanella i la del de Gelida.

Un cop fet l'esbós de la composició d'aquesta burgesia barcelonina passo a exposar —com ja he dit— tres notes aïllades sobre la mentalitat, el sistema de valors i les actituds culturals d'aquesta classe social.

L'autovaloració de l'empresari

Una societat que es desenrotlla en un període emmarcat per diferents transformacions que comporten un canvi en les estructures econòmiques i socials, es veu afectada en les seves arrels més profundes. Els nous valors tractaran d'obrir-se pas entre

els antics i provocaran una confrontació de sentiments: que van des de la presumptuositat del nou ric fins a una certa sensació d'inseguretat patida per aquesta mateixa classe. Ja en el segle XVIII existí una burgesia prou forta a Barcelona, però s'amotllà a les formes de vida tradicionals; en canvi, en arribar el segle XIX i convertir-se en classe preponderant —encara que sigui mitjançant un procés pactista— haurà de crear-se la seva moral i el seu sistema de valors que acabaran essent adoptats per la societat sencera. Aquesta tasca no eran gens fàcil i la vigència de les formes i valors tradicionals l'endurien.

Aquestes notes volen ésser una sèrie de reflexions de psicologia social sobre la valoració de les activitats dels homes de negoci i empresaris en el període aproximat de 1830-60. Em limito a treballar aquest punt sense estendre'm en la relació que té amb el desenvolupament econòmic, tal com ho planteja Gerschenkron (1973) en un dels seus articles.

Quins són els sistemes de valors d'aquests homes? Com actuen per imposar-se als valors tradicionals i encara dominants? De moment no coneixem ni tan sols la força que tenien aleshores les actituds socials desfavorables als negocis; només tenim algunes notícies disperses de quan l'Antic Règim era encara vigent (Vilar, 1974) i a més provenen d'elements nobiliaris o fisiòcrates.

Passant ja a l'anàlisi de fets concrets, he pogut observar per part dels membres de la burgesia barcelonina una manifesta vanaglòria dels èxits assolits en les seves empreses econòmiques. El testament de Miquel Biada i Buñol és una de les mostres més gràfiques que he localitzat. La seva ufanosa confessió de mèrits fa recordar alguna de les planes més saboroses de l'autobiografia de Cellini, representant de l'home sobresecur del Renaixement. Textualment, Biada diu:

"(...) Teniendo, como tengo, la íntima convicción de que a no haber sido por mi decidida constancia y extraordinarios esfuerzos, no se hubiera realizado por la actual Empresa, el ferro-carril de Barcelona a ésta Ciudad que se está construyendo, y habiendo sido preciso para reanimarla y conducir a su término ésta importante obra, la primera que en su clase se verá concluida en España, merced a los asiduos desvelos e improbos trabajos de la actual Junta Directiva, de la que soy Director Tesorero, fuertemente interesados sus dignos individuos en dicho camino de hierro, que hará honor a Cataluña y formará época en la historia de los grandes adelantos de mi Patria, el que yo me interesase también por un número considerable de acciones..."²

En alguns altres testaments es troben notes similars que mostren actituds semblants que valorin el treball i la iniciativa, però, en conjunt, aquesta font no proporciona massa informació d'aquest tipus.

En canvi, les làpides funeràries i els mausoleus dels cementiris formen una valuosa col·lecció de mostres que permeten sospesar la vanaglòria, satisfacció i presumptió de la burgesia.³ Les notes que exposo en les planes següents són elaborades a partir d'aquest tipus de material existent en el cementiri del Poble Nou que fou l'únic de caràcter municipal que existí a Barcelona des de 1819 —any de la seva creació— fins al 1882 en que s'obrí el cementiri de Montjuïc. Les làpides col·locades entre 1830 i

1860 freqüentment deixen constància de les activitats del difunt a través de dos diferents mitjans expressius: els epitafis i els símbols gràfics, és a dir la lletra i la imatge. Amb una o altra forma expressiva s'expliciten dos tipus de manifestacions davant de la mort: d'una banda es plasmen actituds sentimentals ja sigui amb epitafis emotius, o bé fent ús d'una àmplia gama de símbols sobre la vida i la mort, encara per col·leccionar i desxifrar; i en altres casos es prefereix aprofitar l'ocasió per a deixar constància de les activitats del difunt. Tal com es pot suposar molt sovint es dóna la conjunció d'aquestes dues actituds, la sentimental i la que valora el treball, en una làpida així com també es dóna la utilització paral·lela dels dos recursos expressius, tal com es veu en la làpida que diu: "Virtud, ciencia y candor sobre esta losa, Luis Sagnier, Oh mortal! aquí reposa", epitafi que va acompanyat de dos baix-relleus: a sobre, una escena entorn un sepulcre i, a sota, un fus i una dalla entrecreuat amb un rellotge de sorra en el punt d'encreuament. Ara bé, de tots els elements que contenen les làpides només recolliré i analitzaré els que es refereixen a l'exercici de diferents activitats econòmiques i professionals, com expressió d'enaltiment del treball.

Un dels epitafis més significatius és el del propietari del *Diario de Barcelona*, mort el 1821:

Deté lo pas, viatjador,
 Y párat en esta llosa:
 Aquí en santa pau reposa
 D. Anton Brusi impresor
 En sa patria introductor
 Fou de la litografía;
 De impresor la nombradía
 Logrà de sa magestat
 Prega al Deu de pietat
 Que en eterna gloria sia.

Del mateix estil és la làpida del nebot de Miquel Biada que no vol ser menys que el seu oncle i es vanagloria del paper que jugà en construir-se el tren de Mataró:

"Onofre Viada y Balanzó que contribuyó poderosamente a la realización del ferrocarril de esta ciudad a la de Mataró de cuya empresa fue presidente"

En la part superior de la qual hi ha gravada una locomotora fumejant. Amb la mateixa finalitat, però utilitzant la imatge i més espai —que fou creat per l'ampliació del cementiri cap al 1850— la família Patxot construí una capelleta funerària de caràcter encara més petulant que queda compensat pel bon gust de la composició, finor del treball i valor il·lustratiu del relleu; aquesta família de naviliers i comerciants enriquits a Cuba va triar com a representació de les seves activitats, les dues que més s'adeien amb l'època. Com a promotors del ferrocarril de Mataró i fent referència al seu negoci principal, la làpida reproduïx el tren —també fumejant— sortint del túnel de Mongat, i, per damunt, en la mar, dos vaixells: un de vela i un de vapor; aquesta composició central està envoltada de diferents elements decoratius com sacs, bótes, cordes i caixes de gran embalum que complementen el significat del tema: el comerç. Més senzilla, però amb el mateix propòsit de deixar constància de les seves activitats

comercials, és la composició que es veu en el nínxol dels Bulbena. Una altra làpida que fa referència a l'exercici del comerç i n'explicita la residència cubana és la d'Antoni Ferran i Vilardell, soci de l'*Empresa de Colonización* que havia de portar xinesos a Cuba, activitat que com és de suposar no s'indica en la llosa funerària. En els casos que s'encomana la descripció de l'activitat professional a l'epitafi la nota biogràfica arriba a ser molt detallada, tal com ocorre en la làpida del fabricant d'indianes Erasme de Gònima que diu:

D. Erasmo de Gònima y Pasarell,
hijo de padres honrados aunque pobres
nació en Moyá a 4 de agosto de 1746.
Su inteligencia probidad y genio emprendedor,
le aventajaron en la fabricación de indianas,
viendo acrecentar rápidamente su fortuna
y las distinciones de general aprecio
que le valieron el título de noble
para sí y su descendencia;
y otros privilegios y honores
con que fue agraciado por S.M.
Estas circunstancias no ejercieron influencia
en su habitual laboriosidad,
pues que anciano noble y acaudalado
falleció en 30 de abril de 1821
a los 75 años de edad
víctima de la explosión de una caldera de avivage.

Una vida tan exemplar no podia menys de guanyar-se el reconeixement del seu net Erasme de Janer i de Gònima que li aixecà una capelleta i li dedicà la làpida.

No tan sols els comerciants i els fabricants feien ostentació de les fites aconseguïdes en el seu ram, també els que exercien professions liberals ho feien i quan podien explicitaven els punts més destacables de la seva carrera; vet aquí un exemple:

Aquí yace D. Juan de Balle
tres veces diputado a Cortes generales
secretario vice-presidente y presidente
de las extraordinarias; dos veces diputado
provincial, asesor y apoderado general
del Excmo. Sr. Duque de Medinaceli.

En aquest cas, cal destacar el fet que en comptes de la pedra o el marbre s'hagi recorregut al ferro fos per a la làpida, material, símbol de la tècnica i el progrés, que veiem utilitzat en altres casos per a la mateixa finalitat i en diferents models que aparegueren a partir de 1845, i que denota un canvi de sensibilitat i, fins i tot, de mentalitat.⁴ Tal com ja he dit són molts els advocats, apotecaris, etc. que es vanten de la seva posició: Josep Antoni Balcells "Boticario de Camara. Fundador del Colegio de Farmacia de San Victoriano", Pedro de las Casas "Contador Honorario del Ejército y administrador de rentas Estancadas del Principado", o Josep Bages y Oliva "Magistrado Honorario de la Audiencia. Juez de Primera Instrucción", i Antoni Cellers i

Azcona que en un llarg epitafi fa menció de la seva condició d'arquitecte i d'ensenyant a l'Escola de Llotja. El mestre d'obres Josep Nolla —a cavall de les professions liberals, l'empresari i els sectors menestrals, però amb una situació econòmica prou sòlida— deixa ben vistent quin era el seu ofici amb la reproducció de diferents estris, recurs gràfic que ens recorda la pràctica funerària dels gremis que també els gravaven en les seves lloses comunitàries.

Els sectors menestrals, i fins i tot els que ni tan sols arriben a ser-ho, professaven el mateix codi de valors respecte al treball. Sovint en les làpides dels individus d'aquest grup hi ha representades les seves eines de treball: un ribot, una barca, un violí, etc., i en altres casos s'explicita l'ofici o la feina amb lletres: *albañil, confitero, portero de la Junta del canal del Llobregat*. Fins i tot el Noi Xic "primer majoral de los omnibus del carril de Mataró" ha quedat perpetuat gràcies a la seva làpida que reproduïx l'omnibus esmentat i en la que només els desmais donen un to fúnebre a la fina composició. Les eines gravades en les lloses que cobreixen els nínxols dels menestrals i artesans o similars solen ser reproduïdes toscament, si bé és cert que en alguns casos sobresurten per la delicadesa de la composició i de l'execució del marbrista, com és el cas de la làpida del Noi Xic o d'algunes on es representen barques de rem i de vela, o bé un carretó, fet que posa en evidència la desigualtat social existent en aquest grup.

Tots els exemples que hem vist mostren com l'èxit professional és valorat com una virtut indiscutible que serveix tant per assegurar-se el cel com per aconseguir el reconeixement social que creuen els pertoca, i a tal fi en deixen constància explícita —o, a vegades, només implícita— en les seves lloses funeràries. A la vegada es considera que el treball atorga una dignitat que també es reclamada en les làpides, com per exemple, la que diu:

Restos de Juan Bosch cubre esta losa
Quien arquitecto y fabricante siendo
No fabricó sino cediendo
En bien universal. Alma piadosa,
Vuelve bien por bien, a Dios rogando
Que del bien eternal esté gozando.

Les làpides deixaven poc marge a l'ostentació que en canvi fou possible manifestar quan l'ampliació del cementiri va preveure un espai per als mausuleus i capelles funeràries. El monument funerari més presumptuós de tot el cementiri és el que Amèlia de Vilanova dedicà al seu marit, Antoni Bruguera i Martí, que morí el 1847. Ignoro per quin motiu foren utilitzats emblemes nobiliaris, per altra banda tan ostentosos, car Bruguera era un comerciant que heretà el negoci del seu pare, el matoroní Andreu Bruguera. L'epitafi gravat en el fris del monument és una clara expressió de clam romàntic:

La muerte que todo lo destruye no podrá borrar
¡oh sombra querida! El recuerdo de un cariño
de una esposa que te idolatraba.

El romanticisme, però, en aquests anys estava en les últimes guspises i no ens ha

d'estranyar que Amèlia de Vilanova es tornés a casar, aquest cop amb Manuel Girona, l'home més conegut de la Barcelona del seu temps a causa de la seva posició econòmica i empenya empresarial. Aquest monument, i també d'altres, així com les làpides que hem vist abans contrasten amb l'actitud de les famílies nobles a l'hora d'escollir el tipus de sepultura. Totes van decidir-se pel sistema de nínxols i totes coincidiren en triar làpides que es caracteritzen per la seva senzillesa; moltes només tenen gravat el nom del títol nobiliari que ostenten i d'altres indiquen el nom, cognom, títol i edat, sense historiar la seva vida. El fet no necessita massa explicacions; a aquestes famílies no els cal presentar-se ni justificar-se, ni tan sols deixar el nom propi: amb el títol en tenen prou per a ser identificats. En els casos que la llosa conté més dades personals es tracta de persones no nascudes a Barcelona com "María de Regla Rodrigo y Soto. Condesa de Zanoni. Natural de La Habana, fallecida en 1847 a los 32 años."

Com ja he dit, l'ampliació del cementiri del Poble Nou donà lloc, a partir del 1850, a un nou tipus de sepultures: els monuments funeraris —columnes i grups escultòrics— i mausuleus en els més variats estils arquitectònics que modificaren la trama igualitària del cementiri neoclàssic.⁵ Paral·lelament es manifestà un canvi en el missatge tramès a partir de les formes de sepultura. En primer lloc es va fer una àmplia manifestació de l'ostentació que no havia trobat possibilitat d'expressar-se en el tipus originari de cementiri. D'altra banda, els propietaris d'aquesta, podríem dir, tercera residència eren membres de la gran burgesia barcelonina que en aquelles dates més avançades de segle ja no elevaven cants al treball, sinó que es limitaren a fer ostentació del *status* assolit; i quant més ostentós és el monument funerari menys al·lusió a l'activitat econòmica exercida s'hi troba. En cap dels nombrosos mausuleus hi ha constància de quina era la professió dels difunts; sembla com si el treball hagués deixat de ser reconegut com la clau que obria les portes de l'ascensió social. Aquesta burgesia aleshores ja es trobava consolidada i, d'altra banda, l'aparició dels negocis especulatius i les oportunitats d'inversió en els ferrocarrils i d'altres empreses que prometien bons beneficis posaren en segon terme el treball metòdic basat en l'exercici d'un ofici o professió; per a triomfar calia capital, esperit especulatiu i prou. De l'exaltació al treball s'havia passat a l'ostentació del *status*. Les postures saint-simoniannes d'enaltiment al treball ja no eren mantingudes per l'alta burgesia ja consolidada i que, en canvi, havia adoptat en la seva fase d'ascensió. El valor preeminent que la burgesia conferí al treball en la primera meitat del segle XIX havia estat traspassat a la classe mitja que si volia prosperar depenia més del treball que no pas l'alta burgesia.

Aquest tema sobre les consideracions entorn del treball no queda exhaurit amb aquestes notes, però la font utilitzada no ofereix possibilitats per aprofundir-hi. Altre tipus de material, bàsicament literari —i sobretot la novel·la—, proporcionaran elements per enriquir aquesta interpretació primerenca. Només com a mostra val la pena conèixer una poesia escrita pel fabricant Josep Ferrer i Vidal que cultivava aquest gènere literari per entretenir-se, que diu:

¡Llor al trabajo! Guay del que su culto
Olvida indolente; Guay de aquel que ingrato
Las fuerzas desprecia, que le confiara
Su sabio Criador.

Cual planta parásita, que el gañán arroja,
Arrojar al vago, debiera la tierra
Que el sitio que ocupa y el aire que aspira
El vago usurpó.

!Loor al trabajo! Por él las Naciones,
Son fuertes, son libres, sin él no hay progreso;
Las que lo desprecien, más o menos tarde,
Desaparecerán.^{5 bis}

Les preguntes que plantegen aquestes estrofes són varies. En primer lloc, a qui dirigeix la crítica a l'ociositat? A la noblesa i a les classes indigents de l'Antic Règim, o bé als artesans i *lumpen* encara no avesats al ritme de treball que imposava la industrialització? En aquests moments no puc respondre; i simplement em limito a presentar l'amplitud del tema i les possibilitats de les diferents fonts.

Lectures i lectors

A partir d'inventaris *post-mortem* localitzats a l'arxiu notarial de Barcelona he intentat establir quines eren les lectures que solien ser més corrents en la primera meitat del segle XIX, aproximadament. Haig de dir, en primer lloc, que no és una anàlisi exhaustiva sinó només indicativa a partir dels inventaris que m'he anat trobant a les mans mentre buscava informació diversa sobre els principals contribuents. D'altra banda vull recalcar que la majoria dels posseïdors de les biblioteques esmentades gaudien d'una elevada posició socio-econòmica, i que en molts casos es tracta dels principals contribuents de la ciutat.

En total he localitzat 71 biblioteques, però només 60 ofereixen la relació total o parcial de les obres contingudes, i en 9 casos l'inventari només proporciona els títols dels llibres d'una part de la biblioteca, de manera que tan sols es pot conèixer el fons complet de 51 biblioteques. Així doncs s'haurà de ser cautelós a l'hora de treure conclusions donada l'alta proporció d'ocasions en que no és possible establir amb exactitud l'embalum del nombre total de llibres ni els títols que constituïen cada biblioteca. No cal dir que per a confeccionar aquesta llista he manejat molts més inventaris *post-mortem*, però molts d'ells no incloïen cap indicatiu que assenyalés si el difunt posseïa algun llibre: aquesta mancança es dona en el cas de comerciants i fabricants com Santaló, Puigmartí o Muntades per citar uns dels noms més coneguts i significats, fet que ens planteja la hipòtesi que part de l'alta burgesia --quin tant per cent?-- no es destacava precisament per practicar la lectura. Les biblioteques localitzades cobreixen el període de 1808 a 1866, si bé quasi les dues tercers parts del material corresponen als anys 1830-1859; concretament, 20 biblioteques pertanyen a 1808-1829, 43 als anys de 1830 a 1859, i 8 als de 1860 a 1866. Malgrat les poques referències recollides per a un període tan llarg, crec que les conclusions generals que se'n poden treure són prou vàlides encara que estudis més precisos podran, evidentment, ampliar la base del treball i aprofundir en les conclusions.

Una altra característica que destaca en l'anàlisi global d'aquestes biblioteques —com pot observar-se en la relació de les biblioteques inclosa en apèndix— és la irregularitat numèrica dels fons bibliogràfics: hi ha qui té fins més de 2.000 llibres —s'ha d'entendre volums i no títols—, però el més corrent és tenir entre 9 i 39 títols, constituint el 30% dels casos.

De vegades es deixa de fer la relació de la biblioteca, tot dient “una biblioteca con algunos libros de escaso valor”, i d'altres “una librería conteniendo 850 libros”, o “2.212 tomos de diferentes obras y autores que en cumplimiento de la voluntad del señor conde han sido ya entregados a la biblioteca del colegio episcopal”. Aquestes grans biblioteques, malauradament no solen estar inventariades, però en ser la majoria propietat de nobles es pot pensar que es tracta de biblioteques acumulatives que s'han anat engrandint en passar de pares a fills. Efectivament, les biblioteques més importants pertanyen a membres de l'aristocràcia i individus que exerceixen professions liberals, sense que això vulgui dir que tots els nobles tinguin un important fons bibliogràfic. En aquest sentit destaca la migradesa de la del baró de Maldà; en comptabilitzar el nombre i caràcter dels seus llibres queda comprovada la sospita sobre la poca afecció del baró a la lectura (Galí, 1954; 22): solament tenia 13 llibres que tractaven de teologia o bé eren de devoció.

Si observem les biblioteques dels nobles veurem com hi destaca l'abundor de llibres de religió, ja siguin vides de sants, tractats teològics o llibres de devoció, característica que ressalta, sobretot, en els anys del primer quart de segle corresponent a l'últim ressó del moviment de renovació religiosa que es desenrotllà en el segle XVIII. En aquest període discorregueren els enfrontaments dels jesuïtes contra els regalistes i jansenitzants que naturalment esperonaren l'aparició d'obres de caràcter religiós i moral. L'inventari del comte de Creixell (1813) revela l'interès que sentí per aquests temes si bé no és possible determinar per quin corrent es decantava, ja que posseïa tant obres jesuítiques com lectures base de la tendència jansenista, si bé aquestes eren majoritàries; enfront dels *Ejercicios de San Ignacio* i les obres de Croisset, per exemple, tenia els sermons de Bocanegra, la *Vida de Jesucristo* de Letourneaux i la *Historia de los israelitas* de Fleury, a més de les *Confesiones* i la *Mística ciudad de Dios* de Sant Agustí, inspirador constant del jansenisme a la Península. La biblioteca del marquès d'Alfarràs (1822) està en el mateix cas; d'una banda hi trobem diferents obres de Croisset i l'*Apología general de los jesuitas*, i d'un altra Bossuet, Massillon, Borda-lue, *El catecismo histórico* de Fleury, traduït el 1792, l'*Año cristiano* de J. L. Villanueva, i la *Vida de Jesucristo* de Letourneaux, a més de les obres de Sant Agustí i Fray Luis de Granada. Per últim, en aquest apartat correspon parlar de Francesc de Sans i de Sala tant pel tema que estem tractant com perquè pertany a aquest grup social, la noblesa, si bé sense títol. El canonge F. de Sans durant l'ocupació francesa de 1808 a 1814 actuà com a bisbe de Barcelona donada la fugida del titular; la seva biblioteca el descobreix com un fidel seguidor del neojansenista Climent, bisbe de Barcelona de 1766 a 1775, doncs entre altres llibres de caràcter similar consten les *Costumbres de los israelitas* de Fleury, la *Rhetórica Eclesiástica* de Fray Luis de Granada i les instruccions matrimonials de Letourneaux, obres que foren traduïdes per indicació del

bisbe Climent i publicades a Barcelona el 1769, 1770 i 1774 respectivament; a més posseïa les obres de Climent i 32 toms de l'obra del gran jansenista Arnauld.

A les biblioteques nobiliàries també abunden els llibres de temes científics, sobretot de física i de ciències naturals, constant en molts casos l'obra de Buffon. En tercer lloc sobresurten els títols d'història, des de la *Historia Crítica de España*, de Masdeu, fins als *Anales* de Feliu de la Peña i les *Memorias* de Capmany, així com fins i tot la *Historia dels Turcs*, la *Historia del Japó* o la de *La última guerra de Bohèmia*. Entre els llibres de literatura propiament dita, destaquem dues característiques; una és la repetida presència dels títols dels clàssics castellans: el *Quijote* no hi falta quasi mai, seguit de les obres de Quevedo, Lope, Calderón i Góngora, així com dels grans místics San Juan de la Cruz, Santa Teresa i d'altres. La segona peculiaritat en aquest apartat la constitueix la freqüent aparició dels clàssics greco-llatins: Aristòtil, Plató, Plutarc, *La Eneida*, *La Iliada*, les *Metamorfosis* d'Ovidi, etc., ja sigui en llatí, en francès o castellà. Recordem que els membres de la noblesa estudiaven tradicionalment en el col·legi de Cordelles, on es conservava la tradició de l'ensenyament del llatí. També és perceptible la curiositat per les obres dels il·lustrats, sobretot les de Feijóo, així com les de Masdeu, Jovellanos i Campomanes, aquests amb els llibres referents a l'economia rural, però presents amb menys freqüència del que es podria esperar.

L'interès dels nobles pels temes agraris sembla que augmentà a mesura que avançava el segle, com pot deduir-se pel fet que en les biblioteques del primer quart de segle com les del comte de Creixell, la del marquès de Palmerola i la d'Alfarràs només s'hi trobessin uns pocs títols. Mentre que el primer no en té cap, Alfarràs els té principalment de jardineria:⁶ en canvi, Palmerola mostra tenir-hi un interès més concret. Per l'existència de certs llibres en la seva biblioteca ens enterem de que el marquès de Palmerola estava connectat amb el grup d'Amics del País de Tàrraga, car a més del *Discurs sobre educació popular*, de Campomanes, posseïa l'*Aparato de la industria popular a Urgel* i un tractat de l'art de filar; el primer és una de les dues úniques publicacions de la Societat de Tàrraga i el segon tracta precisament de l'altre intent d'aquesta *Econòmica*, tal com ha explicat E. Lluch (1973, 135-144). Junt amb aquests llibres només en tenia un altre sobre aquest tema: l'*Agricultura*, d'Herrera. En canvi, en els inventaris de dates posteriors, els llibres sobre aquesta temàtica són més abundosos: elements d'agricultura, cursos d'agricultura, el llibre de Columella, la *Cartilla agraria* d'Espinosa, junt amb la llei agrària de Jovellanos i el tractat d'amortització de Campomanes.

Una última característica de les biblioteques nobiliàries és la manca de llibres i tractats de guerra i de fortificació, fet que no deixa de sorprendre, ja que la noblesa seguia per tradició la carrera militar, i moltes vegades, encara que fossin els hereus del patrimoni familiar; tal és el cas del baró de l'Albí així com el del seu germà Josep de Rocabrana.

Passem ara a observar en conjunt les biblioteques dels professionals, comerciants i industrials. En primer lloc es caracteritzen per ser més reduïdes, a excepció de les dels advocats, que sovint competeixen amb la dels nobles pel seu ambalum, mostrant, en canvi, un contingut temàtic diferent. Mentre les de la noblesa estan constituïdes

per diverses seccions de temàtica distinta amb preferències que oscil·len d'un a altre propietari, les biblioteques dels advocats estan formades bàsicament per llibres de dret, és a dir per obres de consulta necessàries a la seva professió. En conjunt, en aquestes biblioteques —professionals, comerciants i industrials— destaca la petita proporció de llibres sobre aspectes religiosos, així com dels clàssics llatins, però no dels castellans. Les biblioteques dels comerciants, en termes generals, són ben reduïdes durant la primera meitat de segle i es componen bàsicament de diccionaris i gramàtiques de diferents llengües, llibres sobre aranzels i el codi de comerç, la llei d'enjudiciament, sobre la manera de portar els comptes i, en definitiva, contenen pocs llibres d'entreteniment: algun devocionari i vides de sants, junt al *Quijote*, el *Gil Blas* o el *Telémaco*. Cal destacar en aquest punt, que la *Economia política* es troba en deu biblioteques —i en algun cas fins i tot repetida— sense que quasi mai se n'especifiqui l'autor, si bé de vegades s'anota: de Say —2 vegades—, de Jaumendreu —una vegada; en 8 casos els posseïdors són comerciants, i en els altres dos es tracta d'un metge, Francesc Santpons, i un marquès, el de Peramola. Que el llibre només consti en una biblioteca nobiliària no vol dir que els nobles no s'interessessin pels aspectes econòmics ja que des del primer quart de segle es troben llibres que tracten diferents punts del comerç en les biblioteques, per exemple, del marquès d'Alfarràs i de Francesc de Magarola. Els temes científics i de ciències naturals són molt menys abundants que en les biblioteques dels nobles, si bé també trobem el Buffon en diferents ocasions. Igualment, els llibres d'història de Catalunya com les *Memorias* de Capmany, els *Anales* de Feliu o les Constitucions de Catalunya, en conjunt estan menys presents entre els llibres d'aquest segon grup social. Aquest, tanmateix llegeix literatura més contemporània, com les novel·les de Chateaubriand, Dumas, Balzac, Sue, Scott, i els títols del *Nuevo Robinson*, la *Historia de la conquista de México* que ja fou molt popular en el segle XVIII,⁷ o l'*Eusebio* de Montegón, novel·la rousseauiana pedagògica. Ara bé, tampoc podem treure conclusions definitives sobre si la noblesa llegeix o no —més o menys que els comerciants i altres grups burgesos— novel·les a mitjan segle XIX, car els inventaris es concentren, accidentalment, en el primer quart de segle quan encara no existia l'oferta de novel·les. Els pocs inventaris nobiliaris que coneixem del segon quart de segle ofereixen dades contradictòries. Ni el baró de l'Albi ni el seu germà, Josep de Rocabrana, semblen ser lectors de novel·les car ni un ni altre en tenen cap, però en canvi J. de Mercader té la col·lecció de la Biblioteca Selecta Portàtil que conté novel·les. D'altra banda, el comte de Centelles —autor del drama històric *Centellas y Moncadas*, juntament amb Tamayo y Baus, el 1850— posseeix obres de Sué, Dumas i Chateaubriand, però sense que configurin un cos important de la seva biblioteca. És en aquest punt on caldria situar el diferent nivell de lectures entre la noblesa, els comerciants i altres grups burgesos: mentre en les biblioteques dels primers les novel·les no arriben a constituir un cos important del fons bibliogràfic, en les dels segons les novel·les configuren un dels apartats centrals.

Passem ara a fer un anàlisi global del contingut de les biblioteques: quins eren els llibres més llegits? Un cop fet el recompte dels títols cal destacar la continuada presència de les obres dels il·lustrats peninsulars en les biblioteques revisades, ja sigui a començament de segle com cap al 1860; malgrat el pas del temps i l'aparició de

nous autors continuen presents els *Elogios* i la *Ley Agraria* de Jovellanos, el teatre i altres obres de Feijóo, les fàbules d'Iriarte i les de Samaniego, així com les *Cartas marruecas* i els *Eruditos a la violeta* de Cadalso a més de les, almenys pre-romàntiques, *Noches lúgubres*. El *Quijote* serà, amb molt, el llibre que apareixerà amb més constància al llarg del període i sovint es troba al costat d'altres obres de Cervantes —de les que sobresurten pel seu nombre d'aparicions els *Trabajos de Persiles i Segismunda*—; igualment, els clàssics del Siglo de Oro, Góngora i Quevedo aniran apareixent en les biblioteques, però no amb la insistència del *Quijote* i els diferents títols del s. XVIII. Foren moltes les obres d'autors en llengua francesa i castellana del s. XVIII que continuaren comptant amb un ampli públic de lectors en el segle XIX com es pot comprovar en l'inventari de la botiga del llibreter Josep Sallent, el 1832; els llibres dels quals tenia més reserva eren: *Gil Blas* 36 jocs, les fàbules de Samaniego, 22 exemplars i 16 de les d'Iriarte. Certament, els fons de les llibreries van variar de contingut a mesura que avançava el segle i s'anaven traduint autors com Chateaubriand, Sue o Balzac, però al seu costat continuaven existint el *Gil Blas* i el *Telémaco* com es veu en l'inventari de la botiga del llibreter i impressor Joaquim Verdager, el 1864.⁸

D'altra banda és ben palesa la reduïda presència d'obres dels enciclopedistes a les biblioteques. L'obra localitzada més vegades, i que són ben poques, és la *Historia de Carlos XII de Suecia*, obra de Voltaire que adquirí gran popularitat a tot Europa i fou publicada per primera vegada en castellà a Madrid el 1734 i que conegué sis edicions més en el segle XVIII. En la biblioteca del comte de Creixell (1813) consta una obra sota el títol de "Zaida", en francès, que es podria tractar de la *Zaire* de Voltaire; les *Confessions* de Voltaire es troben en la del prevere Galceran (1822) que posseïa a més l'obra de Bonzi *Errori de Voltaire*. Malgrat les traduccions que l'abate Marchena i altres autors feien de les obres més contravertides de Voltaire i Rousseau —que eren publicades en diferents ciutats franceses i quan la situació política ho permetia a Madrid, València, Sevilla i Barcelona —aquestes no es troben a les biblioteques, fins i tot, ni quan el règim liberal s'instaurà definitivament i la censura civil permeté la seva publicació. Només en un cas, el de l'hisendat Ramon de Casanovas, amic del metge i científic Francesc Salvà i Campillo, trobem un seguidor de l'Enciclopèdia —potser no de les seves idees— car posseïa *La nouvelle Eloïse* i l'*Emile* així com una obra titulada *Newton de la jeunesse* i unes *Refutaciones a Newton* de Barnieres. En un parell d'ocasions apareix *L'Esprit des lois* de Montesquieu, i en un cas apareix el títol *Grandeurs des romains* que potser correspon a les seves *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des romains*. En cap moment han estat localitzades obres de Diderot o d'Alembert. Per entendre aquesta quasi total absència d'obres d'enciclopedistes cal comptar amb els entrebancs reals i psicològics que imposà la Inquisició durant la seva existència i el fet que l'església mantingués l'*Indice de los libros prohibidos* un cop fou abolida la *Inquisición*. Una prova de l'extensió de les idees dels enciclopedistes en el 1813 ens la donen unes anotacions de l'absolutista baró de Maldà en el seu *Calaix de sastre* quan afirmà que tots els mals procedien de la difusió de les idees de Voltaire, Rousseau, D'Alambert i "Federico" —cal suposar que parlava de Frederic de Prússia—. En el mateix sentit, les paraules del bisbe de Barcelona, Climent, són encara més il·lustratives: "(...) y viendo el aprecio y aplauso que logran las

obras de Voltaire entre muchos españoles, que a pesar de las repetidas severas prohibiciones, no solo las leen, sino que las prefieren a quantas se han escrito hasta ahora: sin duda porque en ellas ven descubiertos y sostenidos los secretos deseos de su corazón corrompido (...)"⁹ bis Així doncs, donada l'existència de la censura eclesiàstica és ben possible que els llibres inclosos al *Indice* no es guardessin al costat dels altres llibres a fi d'amagar-los de les mirades dels visitants més escrupulosos en aquestes matèries i també del notari quan arribés el cas. Igualment podríem pensar en l'actitud dubitativa del mateix posseïdor, per una banda atret pels plantejaments dels lliurepensadors, i per una altra assetjat per la mala consciència de sentir-s'hi inclinat i de tenir llibres prohibits que el durien a amagar o desfer-se d'aquests llibres en un moment donat; tal és el cas —encara que amb un matís diferent ja que existí permís papal— de Ferran de Segarra que en el seu testament, el 1853, demana al seu germà Mariano: “que saque de la biblioteca los libros prohibidos que sólo podía retener él por concesión especial de Nuestro Santo Padre Gregorio”. En definitiva, pot afirmar-se que malgrat que no apareguin les obres dels filòsofs en les biblioteques analitzades, aquests llibres circulaven, tal com queda provat per les afirmacions dels propis coetanis;¹⁰ si aquests llibres no apareixen en les relacions dels fons de les biblioteques és perquè eren enretirats en el moment que el notari en feia l'inventari. D'altra banda cal comptar amb el teatre com a mitjà de difusió de les noves idees; segons el dietari del baró de Maldà a Barcelona, a final del segle XVIII, sovint es representaven obres de Voltaire en els teatres particulars de la classe alta, ja fossin de la noblesa o de la burgesia. L'obra de Voltaire *L'Escocessa* fou publicada el 1790 a Barcelona; posteriorment, en els períodes liberals del trienni i a final de la dècada de 1820-30, Voltaire continuà essent traduït i representat: Francesc Altés estrenà el 1823 *La mort de Cesar*, *La Henriada* fou publicada a Barcelona el 1836 i poc després ho foren *Cándido* i *El optimista*,¹¹ si bé de totes aquestes obres n'existien versions anteriors en castellà editades dins i a fora de la Península.

En un altre pla, cal parlar del coneixement que es tenia de les obres del filòsof empirista Condillac que es relacionà amb Rousseau i Diderot. El prevere Galceran tenia “Obras filosóficas de Condillac” —quantes i quines? De fet podia tenir-les totes o part de les obres completes editades a París ja el 1798; Gassó i el marquès d'Alfarràs posseïen el *Cours d'études pour l'instruction du prince de Parme* que constava de 13 volums, un dels quals es tractava de la seva *Lógica* —traduïda al castellà per Calzada el 1784 i que conegué repetides reedicions— que es troba en les biblioteques del comerciant Forés i del baró de l'Albi. En canvi, en cap moment —fora de la possibilitat del cas de Galceran— apareixen les obres més importants de Condillac on desenrotlla la seva concepció psicològica sensista. Estarien incloses en el *Indice*?

En resum, els títols que tenien més lectors, segons el recompte de les 60 biblioteques —cal recordar que no de totes en coneixem totes les obres—, foren:

<i>El Quijote</i>	29 biblioteques
<i>Gil Blas</i>	22 ”
<i>Memorias</i> , de Capmany	15 ”
<i>Telémaco</i> , de Fenelon	13 ”

Feijóo	11	biblioteques
Buffon	11	”
<i>Anales</i> , de Feliu	10	”
<i>Economía Política</i>	10	”
Chateaubriand	9	”
<i>Historia de México</i>	8	”
Iriarte	7	”
<i>Constituciones de Cataluña</i>	6	”
<i>El nuevo Robinson</i>	6	”

Després d'aquests títols es col·loquen les obres dels clàssics greco-llatins, de Cadalso, les fàbules de Samaniego, Gracià, i, més endarrera, els autors de novel·les: W. Scott, Dumas, Sue, així com el *Paraíso Perdido*, de Milton, que només consta en les biblioteques del prevere Galceran i dels nobles sense títol Mercader i Siscar. Les biblioteques que contenen novel·les decimonòniques solen tenir-les en gran nombre, com és el cas de la d'Arnau i la de Gassó. El rector de Vallfogona, entre tots els poetes i autors teatrals catalans, és el més llegit. Les seves poesies, símbol de la llibertat de pensament, foren convertides en imatges del liberalisme polític i foren reeditades el 1821.

I els autors catalans coetanis, qui els llegien? Veritablement, els resultats d'aquest treball no acaben de donar-hi una resposta sòlida, car apareixen en tan poques biblioteques que és difícil establir quins eren els seus lectors. Els noms de Balmes, Gassó, Ribot, Aribau, Ballot, Balaguer, Gironella o el *Tamboriner del Fluvià*, apareixen una o, com a màxim, dues vegades. Per altra banda, la majoria de les obres d'aquests autors es troben en les mateixes biblioteques, és a dir que, efectivament, hi havia uns lectors interessats en la producció literària dels seus coetanis sense que això vulgui dir que aquestes obres arribessin a formar un dels cossos més importants d'aquestes biblioteques, car en cap cas arriben a representar el 4% del total dels llibres.¹² Els propietaris d'aquest tipus de llibres eren Antoni Arnau, Francesc Renart i Erasme Gassó, tots ells membres de la burgesia ben enriquida; el primer era fill del fabricant Arnau que fou mort en la seva important fàbrica de filats en la vaga de 1855, el segon és el conegut arquitecte, autor teatral i filòleg, fill del mestre d'obres Renart i Closes, un dels constructors i assentistes d'obres públiques més importants de Barcelona en el segle XVIII; finalment, Erasme Gassó és nét del comerciant Bonaventura Gassó i renét del fabricant d'indianes Erasme de Gònima. El pes important que tenen dins del total de llibres les *Memorias* de Capmany, els *Anales* de Feliu de la Penya, les *Constituciones* de Catalunya i la *Crónica* de Pujades,¹³ han de valorar-se com una manifestació del renaixement de la consciència diferenciadora dels catalans a mitjan segle, sense que això signifiqui un desig d'independència política, com queda clar en una data prou primerenca en el pròleg de les poesies del *Gaiter del Llobregat* (1841):

“Catalunya pot aspirar encara a la independència, no a la política, puix pesa molt poch en comparació de les demés nacions, las quals poden posar en lo plat de la balansa a més de lo volum de sa història, exèrcits de molts mils homens y esquadras de cent navios, però si a la literaria, fins a la qual no se esten ni se pot estendre la política del equilibri (...)”.

Aquest postulat decretava —sense que ell se n'adonés?— la sentència de mort de la nacionalitat catalana, tancada cegament en una supervivència cultural molt semblant a la que patiran els *felibres* de Provença. Hem de considerar que la renúncia anava lligada als interessos dels industrials i comerciants catalans que lluitaven per la conquesta del mercat “nacional”, sinònim d'espanyol. Un dels intel·lectuals catalans més prestigiosos del moment, Antoni de Bofarull (1856, 9-10) —fill d'un gran comerciant de Reus—, defensava clarament el mateix tipus de projecte quan deia:

“(…) pues aunque sea indistintamente para todos los españoles, una necesidad imprescindible el conocimiento de la lengua castellana, como medio de unir más y más el espíritu nacional (...)”.

i relegava el català a poca cosa més que exercir la seva capacitat versificadora.

En definitiva, com es veu en la llista de les obres més presents a les biblioteques, el *Quijote* està situat en primer lloc, trobant-se'l tan a casa dels nobles com de la mitjana o gran burgesia, i ja sigui a començament de segle com en els anys 50. Venen després el *Gil Blas* i el *Telmaco*. Respecte als autors de novel·les del s. XIX cal destacar la preferència per Chateaubriand per comptes de W. Scott, contràriament al que s'havia pensat fins ara. Així doncs, la relació dels llibres més llegits en la primera meitat del segle XIX a partir de l'anàlisi de les biblioteques, ratifica la valoració que feu Caietà Vidal i Valenciano (1872: 15) sobre les característiques i evolució dels gustos literaris, arran de la implantació del règimen liberal i la traducció d'obres estrangeres:

“El caudal de obras de solaz y pasatiempo, que con el *Ingenioso Hidalgo*, lectura siempre sabrosísima y la más simpática para los pechos españoles, se reducía a media docena o pocas más de aquellas novelas psicológicas tan en boga al terminar el siglo anterior, aumentábase rápidamente merced a los cambios resultantes de las nuevas instituciones políticas. Literatos concienzudos, o simples aficionados, ponfan en lengua castellana las obras que alcanzaban más aplausos en las naciones extranjeras, y merced a este procedimiento hacíanse populares, con otros menos importantes, autores en su género de tanta valía como Chateaubriand y Byron (...)”.

* * *

Entre les temàtiques que atrauen lectors n'hi ha una que cal destacar pel seu significat polític-psicològic: es tracta de la literatura entorn a la figura de Napoleó en tots els seus aspectes: personals, amorosos, polítics i militars. La presència d'aquest tipus d'obres ha estat localitzada en 13 biblioteques tan de nobles com de comerciants. Hi ha qui té diferents llibres sobre N. Bonaparte, destacant entre tots el baró de l'Albi, qui arribà a tenir-ne 6, quasi el 4% del total dels seus llibres. Sense voler entrar en algunes apreciacions dels estudis de Mercader, Jurestche o Artola, sobre els afrancesats, haig de dir que entre els objectes i llibres descrits en els inventaris *post-mortem* s'entreveu una actitud d'atracció per la figura de Napoleó, a vegades de sentit ambigu. Certament, un dels llibres que és mencionat més vegades és la *Historia secreta del gabinet de Napoleón Bonaparte y de la corte de Saint Clud*, obra de

Goldsmith, que ja el 1813 fou traduïda, a Manresa, “(...) al español por un catalán amante de su patria”. Si en aquest cas es tracta d’un atac virulent a l’obra napoleònica, altres títols, com *Amores secretos de Napoleón* o *Vida de Napoleón*, no tenen el mateix propòsit i indiquen l’existència d’un altre tipus de curiositat. Ara bé, si només poguéssim fer deduccions a través dels llibres sobre Napoleó, se’n podrien obtenir poques. En canvi, l’existència de símbols d’afecte per Napoleó a la llar mostra una actitud molt més precisa. El baró de l’Albi tenia un pedestal de Napoleó de guix bronzejat, Joaquim de Mercader “un pequeño monumento de alabastro figurando el sepulcro de Napoleón en Santa Elena”, i l’advocat Calderó diverses estampes emmarcades de la Història de Napoleó. Aquest interès per Napoleó pot comprovar-se també en donar una ullada a la col·lecció d’*El Vapor* del primer semestre de l’any 1834, on a més d’anunciar-se’n diferents llibres sobre la persona i obra de Napoleó, es pot llegir un article il·lustrat de la columna Vendôme. L’interès despertat per la figura de Napoleó existí, si més no, durant tota la primera meitat del segle XIX, i no deixa de sorprendre que un radical com Tomàs Bertran i Soler sigui autor el 1850 d’un llibre de *Máximas de Napoleón*.

Un dels propòsits en analitzar les biblioteques era el d’esbrinar l’interès que hi havia per la llengua i la literatura catalana, així com l’existent per l’agricultura i la indústria, per part de les persones més lligades a aquests sectors productius. Alguns punts d’aquests ja els he tractat resumidament, i d’altres els exposaré a continuació.

L’aparició de l’obra de Ballot, *Gramàtica i apologia de la llengua catalana*, el 1813, 1815, i la seva reedició posterior cap al 1827, feia pensar que existia una atracció per aquest tema. L’aparició dels estudis gramaticals i literaris de A. de Bofarull i de Pers, en els anys 50, vindrien a confirmar aquesta hipòtesi, però l’anàlisi de les biblioteques hi ha el diccionari de la *Real Academia* i gramàtiques castellanes, a més de diferents diccionaris castellà-francès o anglès i d’altres idiomes. Aquests diccionaris invariablement apareixen en les cases de comerciants que els necessitaven per a traduir la correspondència estrangera; també els trobem en les biblioteques més “literàries” on quasi mai no mancava algun llibre en francès. Dels diccionaris catalans surten inventariats el trilingüe d’Esteve i Bellvitges i el quadrilingüe, que en el pròleg manifestaven el propòsit de facilitar la traducció dels mots catalans a les altres llengües. Tampoc hi falten les gramàtiques de llengües estrangeres, sobretot franceses. En canvi, la catalana de Ballot només és mencionada en dues ocasions i en ambdós casos es tracta de biblioteques ben característiques, la de Josep Castanyer i la de Francesc Renart. Recordem que aquest va rebre l’encàrrec de B.C. Aribau per a corregir l’*Oda a la Pàtria* (Montoliu, 1936: 359). La poca afecció per la llengua catalana que es trasllueix en el contingut de les biblioteques vindria a reforçar la idea, àmpliament acceptada que l’alta burgesia barcelonina vivia abocada a una ràpida castellanització, mentre l’interès i l’lectura de la pròpia llengua catalana quedava només limitat a un estret cercle d’intel·lectuals que, per altra banda, l’encaixonaven a interpretar un paper cultural de caràcter políticament asèptic.

* * *

En el moment que avançava el procés d’industrialització a Catalunya, que es

mecanitzaven les fàbriques i que es defensava el proteccionisme en matèria econòmica, què llegend i què feien els industrials a l'hora d'introduir millores en les fàbriques?

El buidatge dels diccionaris d'autors catalans¹³ bis buscant títols que tractessin algun aspecte de la indústria tèxtil, en qualsevol de les seves seccions de tint, teixit, maquinària, etc., ha donat un resultat de 43 llibres escrits entre 1760 i 1886; 6 d'aquests foren escrits en el segle XVIII i 27 ho foren entre el 1760 i el 1855, és a dir que la publicació d'aquest tipus de llibre augmentà a mesura que avançava la industrialització. Les obres editades en aquest segon període tractaven dels següents temes:

ferro — arts	1
teixit	2
tint i blanqueig	12
maquinària	6
botànica i tint	2
secrets sobre arts	2
química aplicada	1
d'altres	1

Amb aquesta relació queda ben palesa la prioritat de l'interès pel tint i el blanqueig, a la qual s'hi pot afegir el per la botànica i la química aplicada a la fabricació. Aquesta preeminència del tint s'ha de lligar amb la tradició de les indies i de la indústria tèxtil de luxe. Naturalment, la destacada presència de llibres sobre màquines va lligada a l'expansió del maquinisme.

Els primers en interessar-se en la mecànica foren els metges i investigadors il·lustrats Francesc Salvà i Campillo i Francesc Santpons i Roca que col·laboraren en la investigació mecànica. Santpons, director de la secció d'estàtica i més endavant de la de mecànica de l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, el 1784 juntament amb Salvà presentà una màquina per agramar cànem i lli, i el 1805 construí una *mule-jenny* accionada per una bomba de vapor de 20 cavalls; també és autor d'uns *Principios de mecànica* (1793).¹⁴ El 1835 el polígraf Joaquim Bastús i Carrera llegí una memòria sobre la màquina de vapor a l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona.¹⁵ Anys més tard Lluís Canalda i Bargués difongué en dos llibrets la màquina de Watt, i Leandre Ardèvol, enginyer format a París que treballà en els tallers Esparó i en La Maquinista, escrigué una *Memòria sobre el significado de la maquinaria*, el 1846. Un dels primers llibres sobre la fabricació de teixits publicats en el territori estatal fou el *Tratado teórico-práctico de la fabricación de tejidos*, publicat el 1852, obra de Francesc X. Lluch i Rafecas que el 1859 fou nomenat catedràtic de teoria i pràctica dels teixits a l'Escola Industrial de Barcelona.¹⁶ Amb anterioritat, Josep Arañó publicà un *Tratado para la fabricación de tejidos de seda y otras clases con telares*, el 1845. No deixa de ser sorprenent que llibres d'aquesta temàtica no es publicuessin abans.

A través de les mateixes fonts he localitzat 5 traduccions de llibres que tractaven temes entorn a la indústria, nombre que possiblement serà rectificat un cop feta una recollida sistemàtica d'aquest tipus d'obres. D'altra banda, cal recalcar que tots ells són de química i tintura.

Un cop comprovada l'existència de llibres a l'abast de temes tèxtils he volgut verificar si aquests es trobaven en les biblioteques dels industrials i en quina proporció ho feien. Els resultats no han estat massa satisfactoris a causa del reduït nombre d'inventaris amb què podem treballar: molts d'ells no contenen rastre de cap llibre, com ja he dit abans, i en els pocs casos que inclouen una relació de llibres no sempre n'especificuen els títols. Haurem, doncs, de treballar, amb una mostra molt petita: 7 biblioteques fan al·lusió especificada del tipus de llibre existents a la casa, però només en 5 inventaris es dona una relació completa dels títols.

Les dades i conclusions obtingudes dels pocs inventaris amb informació són:

	<i>Total de llibres</i>	<i>Sobre fabricació</i>	<i>%</i>
C. Achon	16	3	18'75
A. Arnau	154	2	1'3
R. Bonaplata Nadal	118	6	5'08
V. Esparó	55	3	5'45
J. Güell	273	—	—
J. Montaner	36	—	—
J. Rull	21	4	19'04

Com pot veure's l'interès per a conèixer noves tècniques o simplement la curiositat de contrastar els seus coneixements amb les referències que podien trobar en els llibres no és massa gran. Els llibres que els fabricants tenen sobre aquests temes tracten bàsicament de química, tintura i estampat, i només en segon lloc hi ha els títols sobre la fabricació estricta, com la *Colección de manuales de fabricación* i el *Nouveau manuel de l'artificier* que posseïa Joan Rull. En el cas d'algun fabricant es nota una major preocupació pels temes de caràcter econòmic i en concret entorn als problemes de la política econòmica i la qüestió del mercat. Així doncs, mentre Esparó —membre de la Comissió d'Indústria de la Societat Econòmica d'Amics del País (Lluch, 230-232)— només té tres títols sobre diferents aspectes de la fabricació —un de tintura, un sobre màquines de vapor i un altre sobre manufactures— n'inclouen 4 de temes sobre la polèmica proteccionisme-lliurecanvisme.¹⁷ L'inventari de Joan Güell i Ferrer ens mostra una preferència similar quan especifica que la biblioteca conté "124 volúmenes referentes a materias económicas, 138 de ciencias políticas y 11 de agricultura". El seder Montaner s'interessa pels arancelos com ho demostra el fet de tenir *La reforma de los aranceles*, mentre Arnau posseeix el llibre de Joan Güell *Consideraciones sobre puntos económicos*. D'altra banda, no ens ha de sorprendre observar l'existència de llibres d'agricultura a les biblioteques dels fabricants, com passa en la de Joan Güell i Ferrer, ja que molts dels grans industrials catalans del s. XIX adquiriren finques i intentaren treure'n bons beneficis. Un cas semblant al de J. Güell és el de R. Bonaplata i Nadal que té un nombre superior de llibres sobre agricultura i jardineria que no pas de temes industrials.

Els avanços tecnològics eren introduïts en les fàbriques catalanes a través dels tècnics estrangers contractats per una sèrie d'anys i amb condicions molt estrictes de fidelitat a l'empresa. Aquesta característica, prou general en tots els països on la in-

dústria s'ha desenvolupat amb posterioritat a la dels grans iniciadors, es palesa en tots els sectors. Per exemple, Brusi, el 1829, contractà els serveis d'un litògraf francès,¹⁸ i la societat formada per Vilavecchia, Brocà i Merelo va convenir amb l'italià Doninelli la construcció, funcionament i venda de les màquines de retorçar seda que havia inventat Doninelli. D'igual manera, la Companyia Agrícola Catalana en el mateix any de la seva creació, el 1846, contractà els serveis de l'enginyer civil francès C. Thivolet com a director facultatiu de la societat.¹⁹ També s'ha de comptar amb l'arribada de tècnics estrangers que es van establir pel seu compte, com el maquinista Bergué que el 1836 presentà una màquina d'imprimir que rebé el beneplàcit de la Societat Econòmica d'Amics del País,²⁰ així com els fonedors Alexandre, o els fabricants d'indianes Achon que obriren un establiment propi. L'altra manera d'obtenir coneixements tècnics fou la d'adquirir-los a l'estranger tal com es diu que feien tants fills de fabricants, almenys fins la creació de l'Escola Industrial de Barcelona creada el 1851, substituïda el 1868 per l'Escola Tècnica Superior d'Enginyers Industrials de Barcelona que fins al 1902 fou l'única escola d'enginyers de l'estat espanyol.

El poc interès que demostren tenir els fabricants pel coneixement de la tècnica a través es reafirma en observar el comportament d'Antoni Arnau en una de les seves activitats. Arnau era fabricant de filats i membre de la secció de fundició de l'Institut Industrial de Catalunya fundat el 1848 per la Comissió de Fàbriques, i l'únic títol de la seva biblioteca que feia referència a aquest tema era *Conservatoire des arts et métiers*. Encara que sembli estrany, la seva biblioteca es componia de novel·les. Ara bé, no tots els seus col·legues eren tan passius intel·lectualment davant el negoci i la professió. Per exemple, Josep Aranyó, fabricant, qui el 1836 demanà permís a l'Ajuntament per instal·lar una màquina de vapor en el seu establiment del carrer de Canuda, va escriure un *Tratado para la fabricación de tejidos de seda y otras clases de telares*, publicat el 1845. Un altre fabricant, Malet, amb col·laboració de Miquel Aranyó, fou l'autor de la *Cartilla industrial o normas de industria, economía y comercio explicados por un industrial preceptor*, publicat el 1861 i que fou reeditada set vegades. L'interès i coneixements d'Aranyó sobre el tema el feren catedràtic de teoria i pràctica de teixits a l'Escola Industrial, segons diu el *Diccionario* d'Elfas de Molins.

Certament els coneixements dels tècnics que es dedicaven a l'ensenyament sembla que comptaven amb un bagatge cultural de la matèria que els pertocava molt superior a la dels fabricants. Així, Josep Roura i Estrada, director de l'Escola Industrial, tenia una biblioteca amb 81 títols, dels quals 6 eren de física, 24 de química, 6 sobre minerals, 9 sobre tècnica i indústria; la resta també la formaven principalment les ciències, com farmàcia, botànica, ciències naturals...

* * *

Aquestes notes no han volgut sinó aprofitar un material del que només se'n pot disposar després d'una llarga recerca. La majoria de les conclusions queden pendents de ser ratificades o, al contrari, criticades, un cop es disposi de material més abundant.

Malgrat la debilitat d'alguns supòsits que es desprèn d'aquesta documentació,

crec que no deixa de ser interessant tractar de fer indagacions en aquest tema de les lectures per l'interès que tenen en la història de les mentalitats, i per aquest motiu m'he decidit a donar a conèixer aquest primer intent.

Relació alfabètica dels propietaris de biblioteques i nombre de llibres que les componien

Antoni Arnau i de la Clara, fabricant de filats (1855)	154
marquès d'Alfarràs (1822)	402
Constantí Achon, fabricant d'indianes (1845)	16
baró de l'Albi (1850)	158
Ignasi Andreu i Sans, advocat i oïdor de l'Audiència (1854)	106
Josep Antich i Bot, sabater de Granollers (1821)	24
marquès de Barbarà i de la Manresana (1828)	85
Josep Bertran i Ros, advocat i rector de la Universitat (1855)	20**
Felip Bertran i Ros, membre de l'Acadèmia de Bones Lletres advocat i prevere de l'A. Bones Lletres (1857)	1.311**
Ramon Bonaplata i Roig, fabricant d'indianes (1833)	45
Ramon Bonaplata i Nadal, ídem (1869)	118
Marià de Cabanes, noble i militar (1842)	200**
Esteva Bosch i Gironella, arquitecte (1855)	7*
Melcior de Bruguera i de Gispert, hisendat (1861)	5*
Joan Calderó i Clerch, advocat (1853)	87
Marià Carcer i de Montaner, noble hisendat (1818)	20*
Ramon de Casanovas i Gayolà, hisendat (1826)	463
Josep Castanyer i Codina, comerciant (1830)	97
comte de Centelles, de l'Acadèmia de Belles Arts (1863)	177
Josep Cuyas i Ausich, botiguer de roba (1847)	10
Joan Collaso i Gil, comerciant de colonials (1845)	12
comte de Creixell, membre de l'Acadèmia de Bones Lletres (1813)	175
Valentí Esparó i Giralt, fabricant de maquinària (1859)	55
Gaietà de Dou i de Tayadella, membre de l'A. de Bones Lletres (1822)	1.098**
Joan Ildefons Estalella, comerciant (1853)	9
Francesc Ferrer i Cortés, dr. en medicina i cirurgia (1856)	16
Pau Ferrés i Campderrós, notari (1839)	65
Salvador Forés, comerciant (1835)	57
Pau Galceran, prevere de Palau (1822)	136
Ignasi de Gayolà i de Serra, hisendat (1837)	47
Erasme Gassó i de Janer, hisendat (1854)	271
Josep Gelabert i Valls, comerciant (1821)	3*
comte de Llar (1863)	2.212
Pere Alexandre de Larrard, comerciant (1823)	17
baró de Maldà (1823)	13
José de Mancina y Collado, comerciant (1838)	21
Josep Magí de Magarola i de Clariana, hisendat (1808)	93

Onofre Mata, rendista (1855)	17
Joaquín de Mena Ferran, "letrado del Tribunal de Comercio" (1861)	80
Joaquim de Mercader i de Belloch, hisendat (1854)	364
Josep Ignasi Mollar i Sala, apotecari (1827)	87
baronessa de Moià (1851)	**
Juan Bta. Montobbio i Depels, comerciant (1844)	46
Ramon Muns i Serinyà, advocat i de l'A. Bones Lletres (1856)	800**
baró de Peramola (1827)	155
marquès de Palmerola (1828)	269
Joan Padrines, comerciant (1850)	34
Salvador Peradaltés i Vieta, argenter (1831)	400**
Francesc Renart i Arús, arquitecte, autor teatral, de l'Acadèmia de Bones Lletres (1853)	316
Marià Ribas i Airnar, fabricant de sabó (1822)	43
Josep de Rocabruna i d'Ardena, coronel (1847)	241
Jaume Romanyà, comerciant (1835)	29
Joan Roig i Jaques comerciant de colonials (1842)	57
Josep Roura i Estrada, director de l'Escola Industrial (1860)	81
Joan Rull i Camarasa, fabricant d'indianes (1854)	21
Bonaventura Sanchez i Camuñes, militar (1864)	61
Francesc de Sans i de Sala, canonge, de l'A. Bones Lletres (1823)	115
baró de Sant Miquel de Castellar (1824)	11
Josep Salvador i Soler, advocat i botànic (1855)	126
Francesc Sanpons i Roca, metge i científic (1821)	111
Ferran de Sagarra i Llinàs, hisendat i noble sense títol (1860)	2000**
marquès de Sentmenat (1811)	**
Ramon de Siscar, hisendat (1850)	71 * 1.117 sense especificar
Ramon Solà, mestre de primeres lletres (1842)	13*
Rafael de Steva i Cebrià, hisendat (1826)	816
Jaume Torrents i Serramalera comerciant de colonials (1854)	11*
Fèlix Torruella, pelleter (1854)	266**
Antoni Tusquets i Agustí, comerciant (1832)	22 * de devoció
Pau Vidal i Cisternas, comerciant (1854)	33
Juan Vilageliu, arquitecte (1854)	45
Joan Vilanova i Artís, hisendat (1851)	35*

** els llibres amb aquest senyal no apareixen amb els títols especificats, tan sols en donen el número i de vegades el contingut general del que tracten: història, dret, etc...

* les biblioteques amb aquest senyal indiquen que a més dels títols enumerats contenen altres llibres sense especificar-ne el número.

Comportaments davant l'esclavitud

Les primeres mesures abolicionistes del comerç d'esclaus van partir de la iniciativa britànica que prohibí el tràfic el 1807 i, finalment, abolí l'esclavitud en les seves

colònies el 1833. Gran Bretanya va pressionar a fi que els altres països europeus i les noves repúbliques americanes adoptessin la mateixa política. Així, les primeres mesures que sobre l'abolició del tràfic promulgà l'estat espanyol foren imposades per la diplomàcia britànica pel tractat de 1814 renovat el 1817, a canvi d'una indemnització de 400.000 lliures esterlines. Anys després, el 1835, el govern anglès obligà a l'espanyol a signar un conveni internacional de persecució del tràfic i a admetre com a còsols a l'Havana a membres de l'Anti-Slavery Society.²¹

El tràfic legal d'esclaus tenia els dies comptats en publicar-se la reial cèdula de 19 de desembre de 1817 que justificava la seva pràctica fins llavors així com assenyala que la seva permanència ja no era necessària a causa que:

“el clima no es tan perjudicial para estos [los blancos] como lo era antes de que las tierras se desmontasen y pusieran en cultivo”, i que “el bien que resultaba a los habitantes de Africa de ser transportados a países cultos ya no es tan urgente y exclusivo, desde que una nación ilustrada ha tomado sobre sí la gloriosa empresa de civilizarlos en su propio suelo”.

Tot plegat es tractava d'explicacions peregrines que en cap moment feien menció a la realitat: la pressió i la indemnització britànica.

* * *

Està per fer la història de la participació dels comerciants catalans en el tràfic de negres, si bé no manquen referències ben concretes al seu exercici. Tal negoci a Cuba durant el segle XVIII estigué bàsicament en mans dels comerciants anglesos, però en ser prohibida el tràfic a Gran Bretanya passà a ser controlada pels “cubans” i espanyols metropolitans que ja s'havien interessat per aquesta activitat amb anterioritat. L'aprenentatge en la direcció d'aquest negoci no fou fàcil, però en reproduir-se l'abolició del tràfic a Gran Bretanya, els anglesos, segons Moreno Fraginals, els trespassaren tant la tècnica com la infraestructura lligada al tràfic. Fins al 1820 —data final del comerç legal d'esclaus a les colònies espanyoles segons el tractat hispano-anglès de 1817— els esclaus foren introduïts bàsicament per negrers “hispanocriollos”.²² Entre ells hi havia comerciants catalans com Pau Samà i Vilardell que es trobava entre els principals 12 negrers de L'Havana el 1820, negoci que donà origen a la fortuna de la família que acabarà per aconseguir el títol de marquesos de Marianao el 1860. Altres negrers catalans residents a Cuba foren Isidre Anglada, Jaume Villardell i Ferrer, i Josep Miró i Pie. A partir de 1821 la trata es desenrotllà sota la condició de la il·legalitat i la persecució anglesa, important sobretot entre el 1836 i 1845 i que desaparegué cap al 1850, a la vegada que el contrabando negrer iniciava l'etapa més esplendorosa. Pel període de 1830-1860 el llibre de Moreno Fraginals ens proporciona més noms de catalans implicats en el comerç d'esclaus: Francesc Martí i Torrents, Martí Riera i la societat Prats, Pujoll i Cia (Cf. Moreno Fraginals, 1978, I: pp. 268-288).

Com hem vist gràcies a la historiografia cubana coneixem l'activitat negrera de diferents comerciants catalans establerts a Cuba, en canvi tenim poquíssimes notes de

les mateixes activitats efectuades per comerciants residents a Catalunya; però n'hi ha, i a més daten de quan el tràfic era il·legal. L'ex-pilot i després comerciant a Barcelona, Marià Flaquer va portar i vendre el 1821 a L'Havana 298 negres procedents de Zanzíbar. Un altre comerciant barceloní, Joan Roig i Jaques, el 1829 repetí un negoci semblant amb la instrucció de portar l'expedició "con pureza y sin daño de tercero" (Cf. Maluquer, 1974: 109 i 130). Segurament d'altres pilots i comerciants catalans van participar en aquest negoci, i, segons Avinareta, entre ells hauriem de comptar Pere Gil (Baroja, 1971: 153). Malgrat la manca d'informació precisa, en termes generals pot dir-se que el tràfic fou prou estès entre els comerciants de colònies i pilots d'altura catalans, però aquesta participació no fou regular, és a dir, no consistí en el negoci estable ni molt menys especialitzat; sempre fou un negoci circumstancial. Diferents factors explicarien aquesta timidesa: el risc de l'empresa, els grans capitals en circulació que exigia el tràfic i la manca d'una marina espanyola que defensés els interessos dels negres.

La necessitat constant i creixent de mà d'obra a emprar en la producció de sucre obligà a buscar un tipus d'immigració a Cuba diferent a la dels esclaus. Fou per aquest motiu que s'experimentà la importació d'indis del Yucatán, de xinesos, canaris, etc. amb contractes infrahumans que no s'allunyaven gaire de l'esclavitud. També en aquests negocis hi participaren catalans establerts a Cuba com el negrer Francesc Martí i Torrents, que traficà amb indis del Yucatán (Moreno Fragnals, 1978: 307), Francesc Abellà Raldiris que durant uns anys s'instal·là a Macao i es vanagloriava d'haver enviat el sol més de 100.000 xinesos a L'Havana, El Callao, Califòrnia, Austràlia, etc. (Pérez de la Riva, 1978: 101); també Antoni Ferran i Joan A. Colomé participaren en el mateix tipus de negoci des de l'*Empresa de Colonización* fundada el 1954 (Pérez de la Riva, 1978: 94; i Maluquer, 1974: 96).

I d'esclaus, n'hi havia a Catalunya en les primeres dècades del s. XIX? Malgrat que no se'n trobi constància bibliogràfica cal respondre afirmativament respecte Barcelona gràcies a l'existència de diferents referències aïllades. En canvi, l'existència d'esclaus a Barcelona en el segle XVIII és prou coneguda: es tractava de musulmans procedents del nord d'Àfrica i eren resultat de les captures efectuades per vaixells de bandera espanyola durant els anys d'hostilitats amb aquells territoris. El 1766 l'ambaixador del soldà marroquí adquirí la llibertat d'uns 800 esclaus berberiscs que hi havia a Barcelona, Sevilla i Càdis, episodi que es considera com el punt final de l'existència de l'esclavitud a la península.²³ Però la realitat no fou aquesta ja que quedaren els esclaus tunecins, de la mateixa procedència que els berberiscs, i els negres. D'aquests en tenim moltes menys notícies de caràcter general però certament n'hi havia. En trobem una en el diari del baró de Maldà quan esmenta el bateig d'un negre —potser no esclau—:

“Se ha contat, puix que jo no hi he estat ni vist en la parroquial església de Sant Just y Sant Pastor, que a tres quarts de 11 de est matí se ha batejat a un negre de 40 anys que *tenia* un protestant, en proba de no ser cristià i voler-ho ser de veras, (...)...”²⁴

Si algú pot considerar dubtós aquest cas com a prova de l'existència d'esclaus negres,

o bé el cregui excepcional per ser-ho d'un protestant, també comptem amb casos que no permeten cap dubte. Així, Maria Francisca de Ferrer, baronessa del castell i quadra d'Agulladolç, casada amb un comerciant, el 1818 comprà

“un negrito vozal llamado Dionisio, de 12 años de edad, de nación congo, comprado por Jaime Pons, vecino y del comercio de Menorca, por encargo en Rio de Janeiro el 3 de mayo de 1816”.

El comerciant Fornells també adquirí un esclau, el 1812, al que donà la manumissió i el seu cognom el 1827.²⁶ En els dos casos podem pensar que foren utilitzats en treballs domèstics —en el primer cas com un clar caprici suntuari— tal com era característic en altres ciutats portuàries de la península i a Madrid segons diu Domínguez Ortiz.

Malgrat les poques mostres aportades —que d'altra banda no són resultats d'una recerca sistemàtica— hem de creure que la població esclava tot i no tenir cap incidència social o econòmica, no era tan excepcional quan el 1820 el capità general de Barcelona ordenà la confecció del cens dels esclaus existents a la ciutat.²⁶ La llàstima és no haver trobat aquesta relació que possiblement oferiria informació de l'estat, procedència i activitats de cada un d'ells a la vegada que aclariria la qüestió sobre la presència, o no, d'esclaus musulmans que en tot cas —si les dades no contradiguessin el que fins ara s'ha dit de la esclavitud musulmana— haurien de ser molt vells. No està clar en quin moment desaparegué l'esclavitud a l'estat espanyol però sembla que, en tot cas, l'abolició del tràfic a Cuba no comportava la de la metròpoli ja que el *Diario Gaditano* durant el trienni constitucional anunciava la venda d'esclaus negres (Gil Novales, 1979: 123).

Voldria apuntar encara un altre aspecte en aquestes notes sobre esclavitud i és remarcar la dissociació que feien els *indianos* sobre aquest punt, segons si vivien o no a les colònies. A Cuba era un fet natural el tenir negres com esclaus; en canvi, aquestes mateixes famílies, si venien a viure a Catalunya, els deixaven a Cuba. No crec que es tractés només d'estalviar-se el preu del passatge i de la seguretat que tenien de trobar uns domèstics també dòcils, sinó que hi pesarien també motius de caràcter social. En els sectors de l'alta burgesia estava malt considerat ser *indiano*? De fet els *indianos* sempre eren nous rics i per aquest motiu els individus d'aquesta condició tractarien de dissimular l'origen recent de la seva riquesa i per tant evitaven de fer ostentació de comportaments exòtics. Tot això és una simple hipòtesi.

La residència dels *americanos* a Catalunya no volia dir que no portessin una comptabilitat ben estricta del que encara tenien a Cuba fins el punt que en moltes de les seves notes testamentàries, malgrat que portessin més de vint anys fora d'aquelles terres, recordaven que encara posseïen uns esclaus a Cuba i en disposaven el seu futur. Així, Joan Collaso i Gil dona

“carta de libertad a su esclava Loreto de nación araná, y también a María de Belén carta de coartación, reduciendo su precio a 250 pesos”.

D'igual manera, en un testament obert d'Antoni López i López es llegeix:

“doy a Serafín Rumeu de La Habana los dos negros de mi propiedad que hoy tiene en su casa y si me premuere a sus hijas”.²⁷

El vocabulari utilitzat en els dos casos és ben significatiu: el sentit de la propietat és claríssim.

Amb aquestes notes només volia il·lustrar un comportament típic d'aquest grup que tenia un pes econòmic i social important no solament a Barcelona, sinó també en les grans poblacions costaneres com Vilanova, Sitges, Mataró o Sant Feliu de Guíxols, per exemple.

NOTES

1. *L'èlite barcelonina a mitjan segle XIX*. Tesi doctoral inèdita, presentada a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona el setembre de 1977.
2. Arxiu Històric de Protocols de Mataró: notari Antoni Simón, 1848, foli 122.
3. Aquesta informació l'he obtinguda a través de dos mitjans: un, el més important, gràcies a continuades visites al cementiri; la segona font d'informació ha estat el llibre: *Colección de los epitafios más notables que existen en el cementerio general de Barcelona seguida de un catálogo de las personas más distinguidas cuyos restos yacen en él.*— Imp. Brusi.— Barcelona, 1842, que conté alguns epitafis desapareguts o bé d'altres que ara són impossibles de lletrejar.
4. L'existència de lloses funeràries de ferro haurà de ser enregistrada pels interessats en l'arqueologia industrial. Sobre aquest punt vegi's BUCHANAN: *Industrial Archaeology in Britain.*— Londres, 1972, p. 349.
5. Per aquesta qüestió vegi's l'article d'Oriol Bohigas: Los cementerios como catálogo de arquitectura, a *CAU*, n.º 17, p. 56-61, el contingut del qual ultrapassa l'enunciat del títol pel tractament que en fa.
- 5 bis. VAL: *Ferrer Vidal.*— Fundació Ruiz Mateos, Barcelona, 1977, p. 73.
6. “El jardinero” i “El jardinero inglés” en italià, “Delicias del campo” en francès, “Ansano de granos sobre su precio” i “El sabio segador” (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, notari: Manuel Olzina, 1822, foli 66). Recordem que l'interès del marquès per la jardineria el va aplicar en remodelar la seva propietat “El Laberint”, a Horta el 1794.
7. Així ho afirma A. Galí: *Rafael d'Amat...*, p. 187. Certament, l'obra de Solís fou reeditada de forma molt continuada. L'èxit del tema, potser, va decidir a Montengón a escriure un llibre sota el mateix tema el 1820. Com que en els inventaris en aquest cas quasi mai s'esmenta el nom de l'autor, no podem precisar l'acceptació que tingué aquesta versió.
8. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona: Clos i Gualba, 1832, foli 252; i 1864, 3.ª part, foli 154.
9. Agraïixo a Manuel Arranz aquesta informació. El *Diari de Buja* també menciona el fet que Voltaire era llegit subreptíciament.
- 9 bis. Fragment del pròleg sense pagar que Climent inclogué en la publicació de la traducció de les *Instrucciones cristianas*, de Letourneaux, efectuada per la condesa de Montijo el 1774 a Barcelona.
10. A més de les referències indicades en la nota anterior, vegi's Gonzalo Anes: *Economía e Ilustración en la España del siglo XVIII.*— Barcelona, 1969, p. 144-160.

11. *Diccionari de literatura catalana*. – Barcelona, 1979: article sobre les traduccions de Voltaire signat per Joaquim Molas. Per a les edicions publicades arreu del món, Palau: *Manual del librero hispanoamericano*. – Barcelona, 1948-1977, 2.ª ed.
12. La llibreria d'Arnau constava de 154 títols, però només 6 es referien a obres escrites per autors catalans coetanis; Renart tenia 316 títols i Gassó 211, però només en posseïen 9 de les característiques esmentades.
13. *La Crónica Universal del Principado de Cataluña* de Jeroni Pujades fou reeditada el 1830 i tot indica que fou un notable èxit editorial. Antoni Bofarull digué sobre l'obra: "Si la obra del cronista catalán fue leída o no de cuantos en gran número la colocaron en sus bibliotecas, lo ignoramos, pero por lo que voy a decir se verá, que cuando menos el espíritu histórico se rebullía en ciertos espíritus privilegiados". *Estudios, sistemas y crestomatía de la lengua catalana*. – Barcelona, 1864, p. 48.
- 13 bis. Buidatge sistemàtic de les obres: Torres Amat, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*. Barcelona, Verdaguer, 1836; Coromina, J. *Suplemento a las Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*. Burgos, Arnáiz, 1849; Elías de Molins, A. *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*. 2 vols. Barcelona, 1889.
14. La informació prové de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, article sobre Santpons, i de les *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de escritores catalanes...*, de F. Torres Amat en l'article corresponent.
15. Idem, articles corresponents.
16. Idem, articles corresponents.
17. *Libertad de mares o gobierno inglés sin máscaras, Nuevas consideraciones sobre la libertad absoluta de comercio y puertos francos*, Gutiérrez: *Impugnación a las cinco proposiciones de Pebrer* (sobre aquest llibre, vegi's el d'E. Lluch: *El pensamiento econòmic...*, p. 232), *Memoria sobre la necesidad del sistema prohibitivo en España*.
18. Antoni Brusi contractà els serveis del litògraf Bour que vingué a Barcelona des de Chalons-sûr-Saone. Brusi introduí la litografia en el seu taller l'any 1820 i comptà amb l'ajut del metge i científic Salvà. Sobre la participació d'aquest vegi's les *Memorias* de Torres Amat, article Salvà.
19. Arxiu H. de Protocols de Barcelona: Magí Soler i Gelada, 1846, foli, 304.
20. Notícia extreta del *Diario de Barcelona*, 21 de setembre de 1836.
21. Sobre les diferents qüestions de l'abolició del tràfic per l'estat espanyol m'he guiat pels llibres de J. Fontana: *La quiebra de la monarquía absoluta 1814-1820*. – Barcelona, 1971 (p. 112-115) i M. Moreno Fraginals: *El Ingenio: complejo económico social cubano del azúcar*. La Habana, 1978, 1978 (Vol. I, p. 272).
22. Tot el que he exposat sobre el tràfic a Cuba: Moreno Fraginals, ob. cit. vol. I, p. 262-265 i 269. Moreno Fraginals no és gens explícit a l'hora de discernir entre traficants "cubans" i espanyols i utilitza termes tan ambigus com "hispano-criollos" que jo he recollit.
23. Tota la informació donada fins aquí sobre l'esclavitud a la península l'he obtinguda de Domínguez Ortiz: *La sociedad española del siglo XVIII*. – Madrid, 1955, p. 225-228.

24. AHMB *Calaix de sastre*, XXXV, f. 5. Dec la notícia a M. Arranz Herrero.
25. La informació dels dos casos prové de fons notariais. Arxiu H. de Protocols de Barcelona, protocols dels notaris: Marià Fontrodona, 1818, foli 131, i Manuel Olsina, 1827, foli 102, respectivament. Fornells el va comprar el 1812 a Domingo Blázquez, del comerç de Montevideo, i en va pagar 4 unces d'or.
26. Dec aquesta informació a Josep Fontana i Lázaro.
27. En aquest cas la informació també prové dels protocols de l'arxiu notarial de Barcelona: M. Barallat, 1845, foli 34, i Miquelerena, 1870, 1.ª part, foli 61.

Bibliografia

- BAROJA, P., *Avinareta o la vida de un conspirador*, Madrid, Austral, 1971.
- BOFARULL, A., *La lengua catalana considerada históricamente*, Barcelona, 1856.
- FONTANA, J., *La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820*, Barcelona, Ariel, 1971.
- GALI, A., *Rafael d'Amat i de Cortada, baró de Maldà*, Barcelona, Aedos, 1854.
- GERSCHENKRON, A., "Actitudes sociales, actividad empresarial y desarrollo económico", *Atraso económico e industrialización*, Barcelona, Ariel, 1973.
- GIL NOVALES, A., "Clararrosa americanista", *Homenaje a Noël Salomon. Ilustración española e Independencia de América*, Barcelona, Universidad Autónoma, 1979.
- LLUCH, E., *El pensament econòmic a Catalunya*, Barcelona, Ed. 62, 1973.
- MALUQUER, J., "La estructura del sector algodonero en Cataluña durante la primera etapa de la industrialización (1832-1861)", a *Hacienda Pública Española*, 38: 133-147.
- "La burguesia catalana i l'esclavitud colonial", a *Recerques*, 3: 83-136.
- MONTOLIU, M., *Aribau i la Catalunya del seu temps*, Barcelona, 1936.
- MORENO FRAGINALS, M., *El Ingenio: complejo económico social cubano del azúcar*, La Habana, Editorial de Ciencias Sociales, 1978.
- PEREZ DE LA RIVA, J., *El barracón*, Barcelona, Crítica, 1978.
- RUBÍO I ORS, J., *Lo Gaité del Llobregat. Poesias*. Barcelona, Imp. Rubió, 1841.
- VIDAL I VALENCIANO, C., *Cortada su vida y su obra. Discurso... leído en el acto de recepción pública en la Real Academia de Buenas Letras*, Barcelona, Jepsu, 1872.
- VILAR, P., "La Catalunya industrial: una arrencada i un destí", *Recerques*, 3: 7-22.